

Koliko košta patrijarhat?

Neuključivanje žena na tržište rada nije samo pitanje rodne ravnopravnosti već i glavna prepreka po razvoj

Democracy for Development
Demokraci për zhvillim
Demokratija za razvoj

Koliko košta patrijarhat?

Neuključivanje žena na tržište rada nije samo pitanje rodne ravnopravnosti već i glavna prepreka po razvoj

Priština, februar 2015.

Autorsko pravo © 2015. Demokratija za razvoj (D4D).

Sva prava zadržana. Izuzev za citiranje kratkih pasusa u svrhu kritike i revizije, nijedan deo ove publikacije ne može se umnožavati, čuvati u sistemu za kasnije preuzimanje ili prenositi u bilo kom obliku ili bilo kojim sredstvima, elektronskim, mehaničkim, za fotokopiranje, beleženje ili drugo, bez prethodne dozvole instituta D4D.

Izveštaj priredili:

Ardiana Gashi i Artane Rizvanolli

Uz priloge:

Natalya Wallin, Rezarta Delibashzade i Ngadhujim Halilaj.

Obrada:

Leon Malazogu i Besnik Pula

Sadržaj

Skraćenice	4
Zahvalnica	4
Predgovor	5
Rezime, glavna pitanja i preporuke	7
<i>Preporuke u domenu politike</i>	8
Uvod	10
Metodologija	11
Pregled literature	12
Kosovske žene na tržištu rada	19
<i>Uхватiti prvo korak sa siromašnim zemljama</i>	22
<i>Profesionalna segregacija</i>	22
Šta žene drži kući?	24
<i>Razlike između aktivnih i neaktivnih žena</i>	24
<i>Samostalno izneti razlozi za neaktivnost</i>	28
<i>Profil učesća: Regresiona analiza</i>	31
Verovatan efekat po privredni rast?	35
Prilog A: Glavne definicije ARS-a	39
Prilog B: Probit model i rezultati	41
<i>Probit rezultati</i>	42
Završne note	45

Skraćenice

ARS	Anketa o radnoj snazi
DP	Društvena preduzeća
BDP	Bruto domaći proizvod
KAS	Kosovska agencija za statistiku
OE	Oblast enumeracije
URS	Učešće radne snage
UŽRS	Učešće žena u radnoj snazi

Zahvalnica

D4D bi hteo da oda svoju zahvalnost Fondaciji Heinrich Böll na finansijskoj podršci za realizaciju ovog istraživanja u sklopu zbirke izveštaja o glavnim pitanjima koja koče razvoj na Kosovu. **Upućujemo** posebnu zahvalnost autorkama i Rezarti Delibashzade – **imajući u vidu da su sve tri ukazale na ogromnu važnost ove teme. Sam izveštaj ne bi bio statistički validan da nam Kosovska agencija za statistiku nije omogućila pristup bazi podataka Ankete o radnoj snazi na Kosovu (ARS) a on ne bi imao lični osvrt da nije bilo osam radno sposobnih žena koje su iskreno podelile svoja mišljenja sa nama u fokus grupi. Takođe bismo hteli da odamo našu zahvalnost Rachel Smith Govoni (konsultant Svetske banke) na tehničkoj podršci pri obradi podataka iz ARS-a i Natalyi Wallin na odličnom istraživanju različitih studija slučajeva. Svoj dragoceni doprinos pružili su različiti stručnjaci: Valmira Rexhëbeqaj, Selim Thaçi, Hajdar Korbi, Mytaher Haskuka, Olivera Ceni, Berat Thaqi i Besa Shehu. Brojni izlagači na Salonu D4D-a utorkom na temu “Zašto četiri petine žena čak i ne traži posao? Koliko brzo bi kosovska privreda mogla doživeti rast kada bi se bolje iskoristio ovaj nedovoljno iskorišćen resurs?” održanom 25. novembra 2014. doprineli su u izradi ovog izveštaja svojim stručnim komentarima i sugestijama.**

Predgovor

Samo jedna od **deset žena na Kosovu je zaposlena** i samo još jedna u tih deset bi volela da dobije posao. Preostalih osam nisu niti zaposlene ni tragaju za poslom— **pošto su obeshrabrene da to učine jer su već zauzete brigom o deci i starcima ili iz niza drugih razloga.** Nedostatak javnog **prevoza otežava ženama iz seoskih područja da dođu do radnog mesta, nedostatak potrebnih kvalifikacija čini ih bukvalno nezapošljivim,** dok kosovska patrijarhalna kultura **isključuje različita zanimanja kao potpuno neprikladna za žene.** Doznačena sredstva iz dijaspore možda takođe umanjuju spremnost za **prihvatanje manje plaćenih poslova.** Osim 80% neaktivnih žena, oko 40% **muškaraca takođe su neaktivni, sačinjavajući zajedno skoro 60% radno sposobnih odraslih na Kosovu.** Sa ovako velikim procentom stanovništva koje ne doprinosi formalnoj privredi, ne **iznenađuje da je Kosovu teško da održi korak sa svojim susedima.**

Snažno smo ubeđeni da rodni jaz nije samo problem nejednakosti, već i da je ključni faktor koji Kosovo čini i dalje nedovoljno obrazovanim i nedovoljno razvijenim. Rodni jaz u rezultatima na tržištu rada mnogo je veći na Kosovu nego što je to slučaj sa zemljama u regionu. Ove razlike sugerišu da postoje istaknuti rodno-specifični faktori u ovom kontekstu koji igraju ključnu ulogu za uključivanje žena u privredne tokove. Posledično, nesrazmeran nivo nezaposlenosti među ženama ne može se rešiti zalaganjem za većim porastom u zapošljavanju. Na razvoj Kosova može se ostvariti veći uticaj samo ukoliko politike budu posebno namenjene zapošljavanju žena.

Preduzetnice su verovatno najhrabrija i najinteligentnija kategorija u zemlji. **Većina žena koje su uspele u biznisu, morala je da savlada veliki broj prepreka drugačijih od pukog iznalaženja načina da se ostvari profit.** One su morale

da prevaziđu predrasude i sumnju pre svega u svojoj porodici, među prijateljima a zatim da pridobiju poverenje poslovnih klijenata.

Žene u praksi subvencionišu privredu sa prosečnih 2-5 sati više neplaćenog rada po danu. Međutim, argumenti pravičnosti nisu uspeli da pokrenu javnost u prošlosti. Nadamo se da će ovaj izveštaj ubediti čitaoce da je angažovanje žena dobro kako po žene tako i po muškarce, pošto donosi veoma potreban razvoj.

Pitanje koje ovaj izveštaj postavlja je u kojoj meri bi se stopa rasta Kosova povećala kada bi veći broj žena tragalo za poslom. Usled ograničenja u raspoloživim podacima, autori su zaključili da je metodološki nemoguće doći do procene koliko bi porasle stope rasta BDP-a većim angažovanjem žena u radnoj snazi. Međutim, izveštaj pruža opsežne dokaze da bi pozitivni efekti po privredu bili značajni. Ukoliko bi polovina žena koje nisu aktivne, što je oko 200,000, na tržište rada, pod teoretskom pretpostavkom da bi polovina njih bila zaposlena, prost, grub proračun dolazi do nivoa BDP-a koji je za 30% veći u odnosu na stvarnu cifru iz 2013. Ovaj proračun pretpostavlja da bi produktivnost žena koje dobijaju posao bila ista kao i prosek trenutno zaposlenih lica na Kosovu. Ovakvo uprošćeno gledište proizvodi dve nerealne pretpostavke – prevazilaženje brojnih strukturnih problema i stvaranje 100,000 novih radnih mesta – međutim, bez obzira na to pruža grubu procenu kako bi uključivanje većeg broja žena u produktivne privredne delatnosti uticalo na nivo prihoda ostvarenih u zemlji i na životni standard.

9. februar 2015.

Leon Malazogu i Andreas Poltermann

Rezime, glavna pitanja i preporuke

Neuključivanje žena u privređivanje glavni je kamen spoticanja privrednog rasta. Šire uključivanje žena u aktivnu radnu snagu ne bi samo koristilo rodnoj ravnopravnosti već bi takođe predstavljalo i opsežan podsticaj za razvoj. Uključivanje većine ovih žena u aktivnu radnu snagu ključni je nacionalni interes na dugi rok iako bi bio nepoželjan po vlasti, pošto bi povećao stopu nezaposlenosti na kratak rok.

Ukupna stopa učešća u radnoj snazi značajno je niža u poređenju sa drugim zemljama. Ono što je relevantnije za tematiku ovog izveštaja, rodni jaz iznosi skoro 40%, što je nešto više od trećine muškaraca. U smislu srazmere u odnosu na muškarce, Kosovo je rangirano gore i u odnosu na Ujedinjene Arapske Emirate i Tursku, koji imaju neke od najnižih stopa učešća žena u radnoj snazi (URS) u celom svetu.

Na učešće žena utiče niz individualnih i karakteristika domaćinstava: starosna dob, obrazovanje, bračni status, da li je osoba nosilac (glava) domaćinstva, etničko poreklo, oblast prebivališta, veličina domaćinstva i zaposlenost drugih članova domaćinstva. Međutim, postoje i drugi faktori izvan pojedinca/domaćinstva koji utiču na URS žena, kao što su prisustvo i vrsta mogućnosti za zapošljavanje, očekivana plata, postojanje pristupačnih usluga dnevne brige o deci i posebno u privatnom sektoru, diskriminacija na tržištu rada (koja se sa svoje strane barem delimično nalazi u vezi sa trudničkim i porodijskim odsustvom). Glavni nalazi proizašli iz ovog izveštaja mogu se rezimirati u nastavku:

- Dokazi iz drugih zemalja sugerišu da veće učešće žena u radnoj snazi doprinosi ekonomskom razvoju;
- Velika većina neaktivnih žena na Kosovu završila je manje od srednjeg obrazovanja. Zaposleni muškarci

uglavnom se zapošljavaju u javnom sektoru, tragajući za sigurnijim i dugoročnijim zaposlenjem;

- URS žena povećava se sa nivoom stečenog obrazovanja (što je žena obrazovanija, time je više verovatno da će učestvovati na tržištu rada);
- Manje je verovatno da će žene koje su udate, udovice i razvedene učestvovati u radnoj snazi kada napravimo uporedbu sa ženama koje su neudate ili se nalaze na čelu svojih domaćinstava;
- Šire gradske/seoske, regionalne/opštinske karakteristike utiču na odluku žena da učestvuju na tržištu rada, i rukovode se kombinacijom dostupnosti mogućnosti za zapošljavanje i infrastrukture (uključujući prevoz i brigu o deci);
- Žene koje žive u većim domaćinstvima imaju bolji pristup mogućnostima za zapošljavanje;
- Kulturni faktori po svemu sudeći igraju ključnu ulogu u objašnjavanju niskih nivoa učešća radne snage vidljivom profesionalnom segregacijom, niskim nivoom animiranosti, pripisanim rodnim ulogama, zbog kojih Kosovo neminovno kaska za svim svojim susedima.
- U poređenju sa muškarcima, veća je verovatnoća da žene budu zaposlene nasuprot mogućnosti da budu samozaposlene i verovatnoća je veća da budu zaposlene u javnom sektoru.

Preporuke u domenu politike

Učešće žena u radnoj snazi na Kosovu objašnjeno je nizom različitih demografskih i društveno-ekonomskih karakteristika žena i njihovih porodica koje ovaj izveštaj pokušava da poboljša skupom preporuka.

- **Smanjiti odupiranje poslodavaca zapošljavanju žena** skraćivanjem porodiljskog odsustva žena i uvođenjem očinskog odsustva;

- **Stručno usavršavanje** (usredsrediti se na oblasti sa većom dodatnom vrednošću kao što su preduzetništvo i subvencije za započinjanje preduzeća) prilagođeno ženama;
- **Preusmeriti više investicija na obrazovanje žena**, kako bi bile bolje zaposlive i kako bi se povećala njihova moć zarađivanja, što će zauzvrat dovesti do pravičnijih rodnih uloga u porodici i u društvu.
- **Povećati broj visokokvalitetnih i pristupačnih ustanova** za dnevnu brigu o deci
- **Poboljšati javni prevoz** (dostupnost, bezbednost, pristupačnost i radno vreme), od koga se očekuje da poveća mogućnost zapošljavanja uopšteno i da pokrije niz različitih udaljenosti kako bi se radna mesta učinila dostupnim;
- **Uticati na društvene norme kako bi se otvorio veći broj poslova namenjenih ženama**, kako na profesionalnim tako i na manje kvalifikovanim poslovima koji su brojniji, ali na kojima se skoro isključivo nalaze muškarci, kao što su restoranska usluga ili taksiranje.

Uvod

Podaci iz ankete o radnoj snazi iz 2013. i 2012. godine pokazuju da 79 i 82 procenta (odnosno) radno sposobnih **žena na Kosovu nisu aktivne**, odnosno da niti rade niti tragaju za poslom. Uprkos ovako visokoj i **preovlađujućoj** stopi neaktivnosti **žena**, **ovo pitanje do sada nije istraženo** tako da **izveštaj ima za cilj da popuni ovu prazninu odgovorom na sledeća dva istraživačka pitanja:**

- **Šta predodređuje odluke žena da li da učestvuju na tržištu rada?**
- **Kakvi bi bili efekti porasta u učešću radne snage (URS) među ženama na Kosovu?**

Prvi deo ovog izveštaja objašnjava metodologiju, za kojim sledi pregled literature o ekonomskim efektima učešća žena u radnoj snazi na rast. Deo koji sledi u nastavku postavlja osnovu za ovu istragu, pružanjem kontekstualnih informacija o situaciji sa kojom se suočavaju žene na Kosovu na tržištu rada i vrši uporedbu sa drugim zemljama u regionu i šire. Dalje, izveštaj istražuje uzroke za niske nivoe učešća žena u radnoj snazi (URS) na Kosovu na osnovu analize kvalitativnih i kvantitativnih podataka. Poslednja dva dela razmatraju potencijalne efekte porasta u nivou URS-a žena na privredu i rezimiraju zaključke i preporuke u domenu politike.

Metodologija

Ovaj izveštaj razmatra relevantnu literaturu, analizira podatke iz Ankete o radnoj snazi (ARS), predstavlja nalaze proizašle iz diskusije u fokus grupi i razmatra kako su njegove rane zaključke primili stručnjaci i opšti auditorijum. **Izveštaj se bavi potencijalnim uticajem većeg učešća radne snage na privredni rast, opsežnim preispitivanjem ranijih istraživanja. Pregled je usredsređen na nedavne empirijske studije, u čijoj živi su bile privrede u tranziciji.** Organizovana je fokus grupa kako bi se porazgovaralo o verovatnom **uticaju većeg učešća žena u radnoj snazi na privredni rast u kontekstu Kosova.**

Takođe smo potražili mišljenja stručnjaka imajući u vidu nedostatak prethodnih studija o ovoj temi za Kosovo, kao i nedostatak potpunih podataka prikupljenih u sukcesivnim vremenskim intervalima (podaci o BDP-u dostupni su od 2000. godine, dok nedostaju podaci o ARS za 2010. i 2011. godinu). Konsultacije sa stručnjacima bile su usredsređene na smernice o politici koje bi mogle da unaprede učešće žena u radnoj snazi.

Uzorak za anketu o radnoj snazi koja je realizovana 2012. godine zasnovan je na podacima **proizašlih iz nacionalnog popisa realizovanog na Kosovu 2011. godine.** Poslednji dostupni podaci o ARS-u na Kosovu **upoređeni su** kako bi se stekla **komparativna slika o pokazateljima na tržištu rada između Kosova i drugih zemalja i da se analiziraju karakteristike neaktivnih žena i razlozi za njihovu neaktivnost.** **Sprovedeno je istraživanje determinanti učešća žena u radnoj snazi na Kosovu korišćenjem baze podataka ARS-a za 2012. godinu i usredsređivanjem na radno sposobno stanovništvo definisano u ARS-u (15-64).** **Za čitaoce koji nisu upoznati sa ključnim konceptima ekonomike rada, molimo vas pročitajte Prilog A u kome navodimo glavne definicije kada govorimo o ARS-u.**

Kako bi se stekla jasna slika o faktorima koji primoravaju žene na Kosovu da napuste radnu snagu, organizovana je diskusija u fokus grupi. Fokus grupa je sastavljena od osam žena koje su zastupale raznoliku grupu: odnosno udate, neudate, majke, žene iz seoskih i gradskih područja, žene različite starosne dobi i obrazovanja. Učesnice u fokus grupi identifikovane su lančanom metodom u okviru svake ciljne grupe. Glavna pitanja pripremljena su na osnovu prethodnog istraživanja a diskusija je pokretana u vezi sa svakom temom važnom učesnicama.

Organizovan je neformalni salon kako bi se testirali glavni nalazi nakon što je predstavljen prvi nacrt izveštaja. Na salonu su učestvovali ekonomisti, aktivisti, istraživači i stručnjaci za rodna pitanja iz vladinih institucija, istraživačkih instituta i organizacija građanskog društva. Komentari i sugestije dobijeni tokom salona pažljivo su razmotreni i izveštaj je nakon toga izmenjen u skladu sa njima.

Pregled literature

Smatra se da ekonomsko osnaživanje žena, uključujući i njihovo veće učešće u radnoj snazi, predstavlja ključ za privredni rast.¹ Tabela koja sledi u nastavku prikazuje dokaze koji govore u prilog odnosu između učešća žena u radnoj snazi i privrednog rasta.

Rodna nejednakost nesumnjivo je sistemsko pitanje i treba da se reši kao ključna prepreka po razvoj i uključiv rast. Još jedna studija koju je objavila Svetska banka² argumentuje da rodna ravnopravnost, koja podrazumeva akumuliranje obrazovanja, zdravlja i imovine i korišćenje ovih doprinosa sa ciljem iskorišćavanja ekonomskih mogućnosti i stvaranja prihoda, može unaprediti ekonomsku efikasnost i rezultate na tri glavna načina. Prvo, uklanjanjem barijera koje sprečavaju žene da imaju isti pristup obrazovanju,

ekonomskim mogućnostima i produktivnim doprinosima kao što je to slučaj sa muškarcima, što može stvoriti šire dobiti u produktivnosti. Drugo, poboljšavanje statusa žena pospešuje mnoge druge razvojne rezultate, uključujući i one po njihovu decu. Treće, sve ovo će najverovatnije voditi ka reprezentativnijim i uključivijim institucijama i političkim izborima i samim tim ka boljem razvojnom putu jedne zemlje.

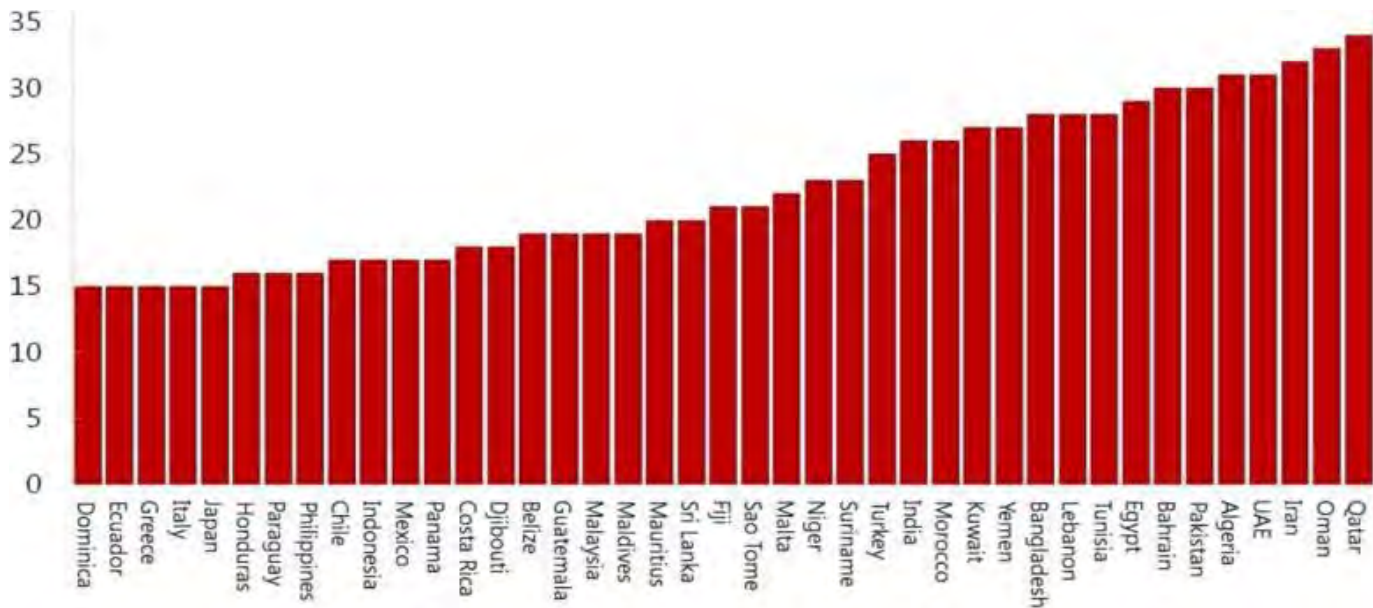
Neuključivanje žena na tržište rada nije samo pitanje rodne ravnopravnosti već i glavna prepreka po razvoj

Autor (godina)	Izvor podataka	Zemlje	Zavisna varijabla	Nezavisna varijabla	Opseg uticaja
OXFAM, 2014	1890-2005.	SAD, Evrozona, Japan	Doprinos BDP-u	Neplaćeni rad žena	BDP bi se povećao za dodatnih 20–60 procenata kada bi se priznao i valorizovao prikriveni doprinos neplaćenog rada
Aguirre, 2012	Podaci iz 2010. i 2012. iz izveštaja Ekonomske obavestajne jedinice ukazuju da ekonomske mogućnosti žena i podaci iz "Globalnih izveštaja o rodnom jazu" Svetskog ekonomskog foruma za 2010. i 2012. godinu (podaci iz poslednje dostupne godine).	128 zemalja	Neplaćeni rad žena	Veći nivo zaposlenosti žena	Kada bi stope plaćenog zaposlenja žena bile iste sa muškarcima, BDP SAD-a bi se povećao za 9 procenata, Evrozona za 13 procenata i Japana za 16 procenata. U 15 glavnih privreda u razvoju, prihod po glavi stanovnika povećao bi se za 14 procenata do 2020. i za 20 procenata do 2030.
Cuberes and Teignier, 2012	ILO, 2002-2007, podaci iz preseka	88 zemalja za poslednju	Prihod po glavi stanovnika	Isključenost žena iz radne snage	Kada bi sve žene bile isključene iz radne snage, prihod po glavi stanovnika opao bi za skoro 40 procenata
Cuberes and Teignier, 2012		raspoloživu godinu i to obuhvata kako razvijene tako i zemlje u razvoju.	Ukupan prihod	Isključenost žena iz radne snage	Ukupan prihod od 27 procenata biće izgubljen na Bliskom Istoku i u severnoj Africi, 23 procenata u Južnoj Aziji a bio bi zabeležen gubitak od skoro 15 procenata u preostalom delu sveta.

Autor (godina)	Izvor podataka	Zemlje	Zavisna varijabla	Nezavisna varijabla	Opseg uticaja
Esteve-Volart, 2004	1961-1991	16 indijskih država	Ukupan proizvodni učinak po glavi stanovnika	Veća srazmera žena naspram muškaraca u ukupnom broju radnika	10 procenata u srazmeri žena naspram muškaraca u ukupnom broju radnika povećalo bi ukupan proizvodni učinak po glavi stanovnika za 8 procenata
Lawson, 2008	1997-2006	BRIC zemlje	Rast BDP-a	Pad u rodnom jazu u zapošljavanju	Pad u rodnom jazu u zapošljavanju povećao bi rast BDP-a za 0.8%
Lawson, 2008	1997-2006	BRIC zemlje	Prihod po glavi stanovnika	Pad u rodnom jazu u zapošljavanju	Pad u rodnom jazu u zapošljavanju povećao bi prihod po glavi stanovnika za 10%
Lawson, 2008	1997-2006	BRIC zemlje	BDP	Stopa zaposlenosti žena	Kada bi stopa zaposlenosti žena u razvijenom svetu porasla i time dostigla stopu muškaraca, generalno bi se BDP mogao povećati za više od 12 procenata u proseku
Lawson, 2008	1997-2006	BRIC zemlje	Rast BDP-a	Rodni jaz: učešće radne snage	Ukoliko se rodni jaz prepolovi u periodu od 10 godina i onda ponovo za još pola u dodatnih deset godina, postepeno sve veći dobitak u stopama rasta BDP-a mogli bi iznositi 1.5% u Turskoj i Egiptu, 1% u Indiji, Iranu, Meksiku, Nigeriji i Pakistanu
Lawson, 2008	1997-2006	BRIC zemlje	Prihod po glavi stanovnika	Rodni jaz: učešće radne snage	Povećali bi se za 10% i 13% u poređenju sa polaznim slučajem u Indiji; 5% u Brazilu; 20% više u Egiptu i Turskoj

Komparativna graf (videti sledeću stranu) je nedavno objavio Međunarodni monetarni fond.

Gubici BDP-a kao posledica ekonomskog rodnog jaza u odabranim zemljama (predstavljeni kao procenat BDP-a)³

Korišćenjem podataka iz šesnaest zemalja sa visokim prihodom u periodu od 1890. do 2005. godine, jedna studija empirijski je istražila uticaj privrednog rasta na učešće žena u radnoj snazi (UŽRS).⁴ Nalazi koji su dobijeni pokazuju statistički važnu krivulju oblika - U između učešća žena u radnoj snazi i BDP-a po glavi stanovnika. To znači da u ranim fazama ekonomskog razvoja, rast prvobitno smanjuje učešće žena na (formalnom) tržištu rada i tek nakon toga se povezuje sa većom stopom zaposlenosti žena. Prema Boserupu,⁵ razlog za to je taj što muškarci imaju bolji pristup obrazovanju i novim tehnologijama što isključuje žene iz radne snage u ranim fazama ekonomskog razvoja. Daljim razvojem, žene dobijaju pristup obrazovanju i tehnologijama a njihovo učešće u stopi učešća radne snage raste. Dokazi o odnosu oblika -U takođe su potkrepljeni istraživanjem⁶ koje koristi podatke dobijene od ILO-a iz 134 zemlje iz 1950, 1960, 1970. i 1980. godine.

Nedavno sprovedena studija⁷ zaključuje da žene delotvorno subvencionišu privredu sa prosečnih 2-5 sati dodatnog neplaćenog rada dnevno u odnosu na muškarce a novčana vrednost neplaćenog rada u okviru kućnih poslova u domaćinstvu procenjuje se na 10% do preko 50% BDP-a. Studija zaključuje da bi se moglo dodati još 20–60% BDP-a kada bi se priznao i vrednovao taj prikriveni doprinos neplaćenog rada. Štaviše, kada bi stope plaćenog zapošljavanja žena bile iste kao i stope koje važe za muškarce, BDP Sjedinjenih Država povećao bi se za 9%, Evrozona za 13% a Japana za 16%. Ovaj uticaj je u zemljama u razvoju procenjen na 14% do 2020. i 20% do 2030. Slična studija koju je sproveo Aguirre et al. (2012) procenjuje da podizanje nivoa zaposlenosti žena na nivo muškaraca može imati direktan uticaj na BDP za 5% u Sjedinjenim Državama, 9% u Japanu, 12% u Ujedinjenim Arapskim Emiratomima i 34% u Egiptu. Štaviše, studija ukazuje da će uticaj najverovatnije biti potcenjen imajući u vidu da je mnogo

verovatnije da će žene uložiti veliki deo svog prihoda na obrazovanje svoje dece nego što je to slučaj sa muškarcima, što sa druge strane, na dugi rok, pogoduje privrednom rastu. Istraživanja pojedinačnih zemalja dalje potkrepljuju ove zaključke. Još jedan nalaz jeste da su troškovi rodne diskriminacije značajni i da samim tim treba da budu u samom središtu bilo kakve makroekonomske politike koja ima za cilj da poboljša učinak po glavi stanovnika na dugi rok.⁸ Cavalcanti i Tavares nalaze da porast od 50% u rodnom jazu u platama dovodi do pada u prihodu po glavi stanovnika jedne četvrtine prvobitnog proizvodnog učinka. Tumačenje ovog odnosa objašnjeno je sa dva glavna razloga: direktnim padom u UŽRS-u i indirektnim efektom kroz porast u plodnosti.

Ukoliko upotrebimo panel podatke iz šesnaest indijskih država u periodu od 1961-1991. godine, dolazimo do dokaza da bi porast od 10% u srazmeri između žena i muškaraca u okviru ukupnog broja radnika povećao ukupan proizvodni učinak po glavi stanovnika za 8%.⁹ Korišćenjem modela dugoročnog rasta koji je razrađen za druge zemlje grupacije BRIC, Lawsonova razmatra ekonomski uticaj većeg UŽRS-a u naredne dve decenije.¹⁰ Polazeći od aktuelnog rodnog jaza u stopama učešća radne snage, ona pretpostavlja da će se rodni jaz u svakoj zemlji prepоловити u narednoj deceniji (2008-2017) i zatim za još polovinu u periodu od 2018-2027, dok će stope učešća muškaraca ostati konstantne. U okviru ovog 20-godišnjeg perioda, u poređenju sa polaznom projekcijom nepromenjene rodne nejednakosti, postepeno sve veće dobiti u prosečnim godišnjim stopama rasta BDP-a grubo bi mogle iznositi 1.5% u Turskoj i Egiptu, i u rasponu od 1% u Indiji, Iranu, Meksiku, Nigeriji i Pakistanu. Čak i Kina, gde je rodna nejednakost mala, može doživeti sve veći porast od 0.3% u svom godišnjem rastu BDP-a. Efekti bi takođe bili sagledani u višem prihodu po glavi stanovnika. U Indiji bi prihod po glavi stanovnika mogao biti za 10% veći u

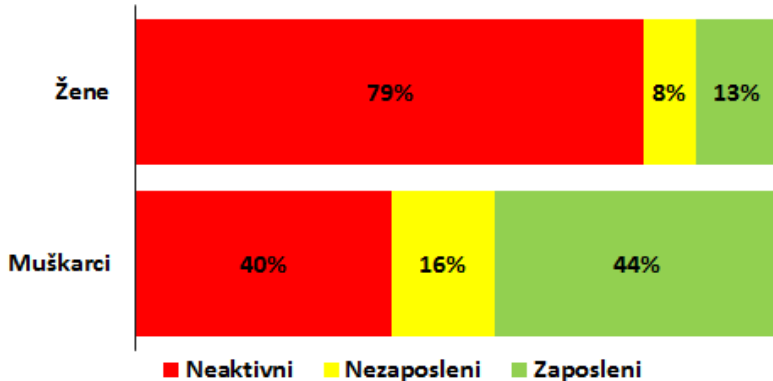
odnosu na polazni scenarijo do 2020, i 13% **veći u odnosu na** polaznu osnovu u 2030. **U Brazilu bi ovo poboljšanje moglo dostići oko 5% do 2020. godine.**

Da rezimiramo, **postojeći dokazi** idu u prilog hipotezi da **bolja rodna ravnoteža, i u kontekstu ovog istraživanja, veće učesće žena u radnoj snazi, doprinosi većem privrednom rastu.** Dimenzije ovog uticaja su raznolike i to je i za **očekivati imajući u vidu različite polazne situacije u svakoj zemlji i različita institucionalna i društvena okruženja.**

Kosovske žene na tržištu rada

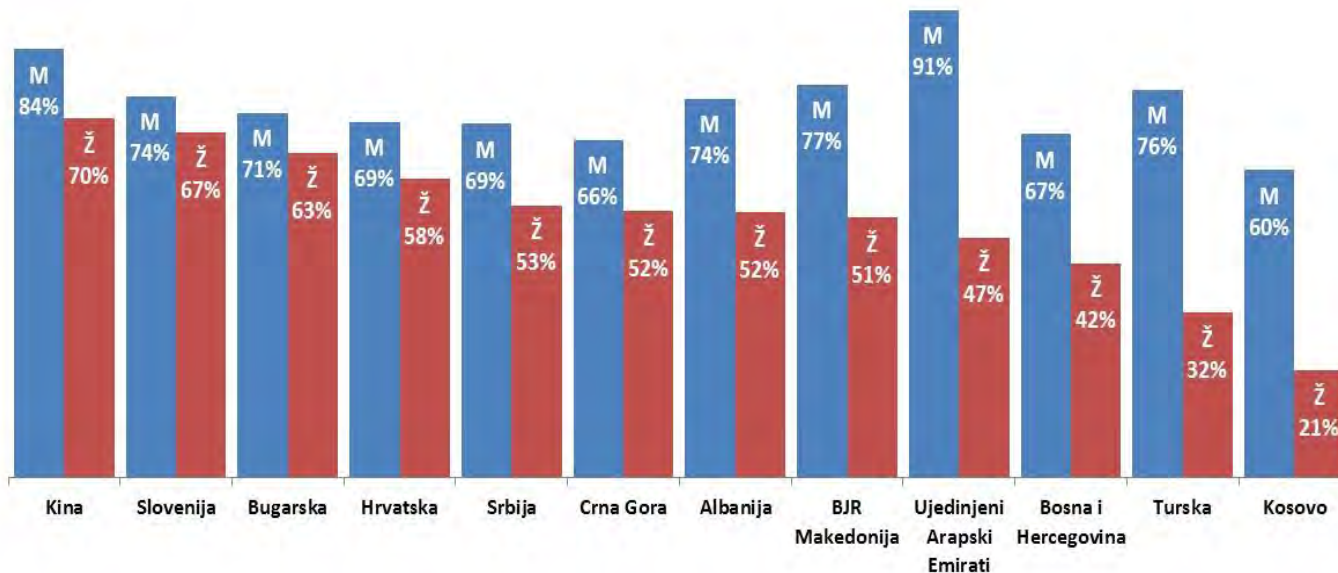
U skladu sa poslednjim podacima iz Ankete o radnoj snazi (ARS) iz 2013. godine, samo jedna od pet radno sposobnih **žena na Kosovu je učestvovala na tržištu rada** (bilo kao zaposlena ili osoba koja je aktivno u potrazi za poslom), dok su ostale neaktivne (odnosno nisu zaposlene i ne tragaju aktivno za poslom). Ovime **stopa aktivnosti žena na Kosovu dostiže približno jednu trećinu radno sposobnih muškaraca, koja je 2013. godine iznosila 60%. Žene koje se nalaze na tržištu rada najverovatnije će većito tragati za poslom. Posledično, rodni jaz veoma je veliki – samo 13% radno sposobnih žena je zaposleno, u poređenju sa 44% radno sposobnih muškaraca (uporedba načinjena u grafikonu koji sledi).**

Struktura radno sposobnog stanovništva po polu, ARS 2013. Izvor: KAS 2014¹¹

Gore predstavljeni dokazi razotkrivaju rodne jazove u svim ključnim pokazateljima tržišta rada na Kosovu, a posledično žene zauzimaju veliki deo neiskorišćene radne snage.

Stope URS i rodni jaz na Kosovu i u drugim zemljama. Izvor: ARS, 2013 (KAS, 2014) i WDI (2014)¹²

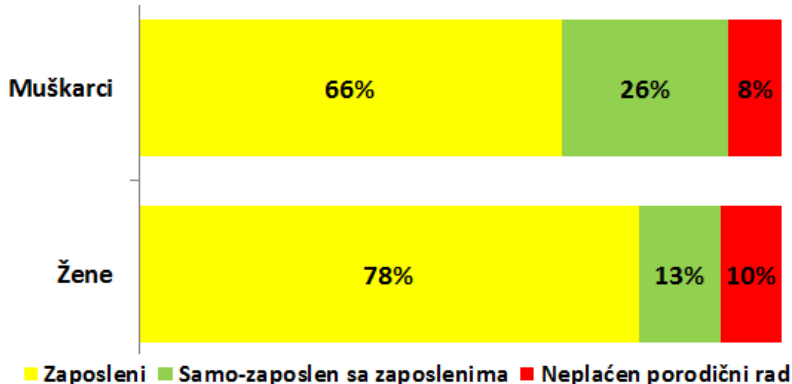
Uhvatiti prvo korak sa siromašnim zemljama

Situacija u kojoj se žene nalaze na tržištu rada na Kosovu i rodne razlike koje su prethodno predstavljene još su upečatljivije ukoliko napravimo uporedbu sa drugim - zemljama. Rodni jaz iznosi skoro 40%, što je malo više od trećine stope muškaraca. U smislu srazmere u odnosu na muškarce, Kosovo se rangira još gore nego što je to slučaj sa Ujedinjenim Arapskim Emiratima i Turskom (iako je razlika u procentima nešto veća tamo sa jazom od 45% odnosno 44%). Najgori u tom pogledu u Evropi – Bivša Jugoslovenska Republika (BJR) Makedonija, Bosna i Hercegovina i Albanija (sa razlikama od 27, 25 i 22 procentualnih poena) – ostvaruju mnogo bolji rezultat nego što je to slučaj sa Kosovom.

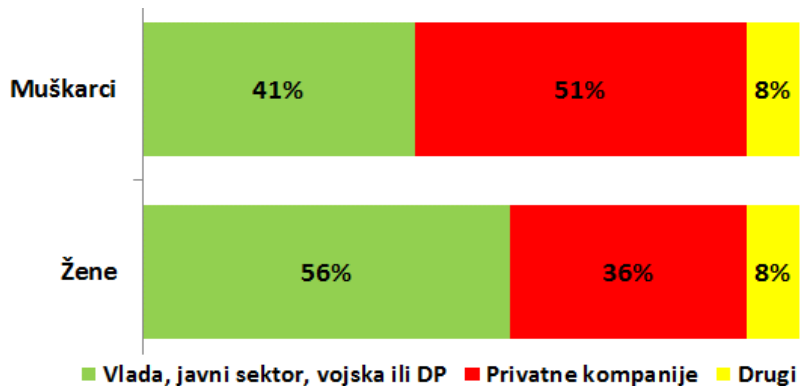
Profesionalna segregacija

Osim razlika u nivoima/stopama zaposlenosti, takođe preovlađuju rodne razlike kada govorimo o karakteristikama zapošljavanja. U poređenju sa muškarcima, mnogo je verovatnije da su žene zaposlene nasuprot mogućnosti da budu samozaposlene i mnogo je verovatnije da će biti zaposlene u javnom sektoru. Grafikon koji sledi u nastavku predstavlja udeo broja radnih mesta po poslodavcu, kako muškaraca tako i žena.

Udeo u broju radnih mesta prema vrsti radnog odnosa, po polu

Udeo u broju radnih mesta prema vrsti poslodavca, po polu

Izvor: ARS 2012 (KAS 2013)¹³

Razlike takođe postoje u smislu sektora zapošljavanja. Poslovi na kojima se nalaze žene su skoncentrisaniji, sa time da delatnosti prosvete, zdravstva i socijalnog rada i trgovine, sačinjavaju ukupno 50% svih radnih mesta u ovoj grupi (21%, 17% odnosno 13%). Zapošljavanje muškaraca, sa druge

strane, rasprostranjeno je u više sektora. Osim trgovine i obrazovanja, što su glavni sektori za zapošljavanje žena i muškaraca (sa 13% odnosno 7%), proizvodni i građevinski sektor glavni su poslodavci muškaraca na Kosovu (sa 16% odnosno 12%). Puko praćenje ili čitanje ponuda za radno mesto razotkriva da su konobari i vozači skoro uvek muškarci, dok su briga o starcima ili deci ili usluge čišćenja rezervisani za žene.

U zaključku, postoje značajne rodne razlike kako u smislu veličine tako i u smislu karakteristika zapošljavanja, između muškaraca i žena. Deo koji sledi u nastavku preispituje uzroke koji leže u korenu ovih dispariteta.

Šta žene drži kući?

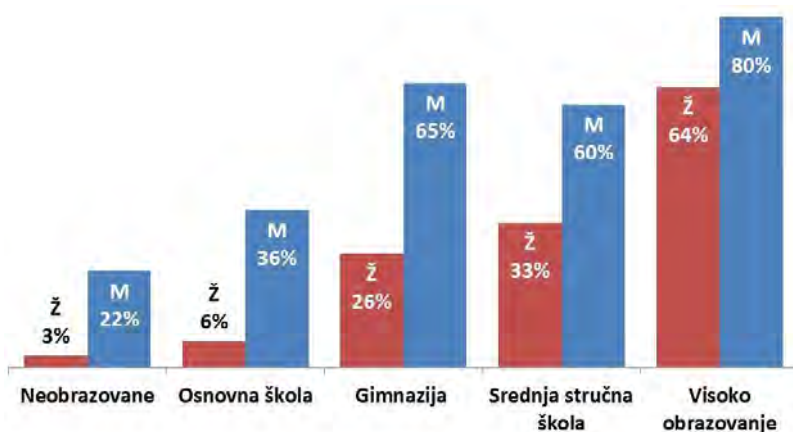
Prethodni odeljak ilustrovao je nizak nivo učešća žena na tržištu rada, u poređenju sa regionom i šire kao i u poređenju sa muškarcima. Dok se nizak nivo stope URS-a žena na Kosovu barem delimično može pripisati celokupnoj situaciji koja prevladuje na tržištu rada, ograničene mogućnosti za zapošljavanje same po sebi ne mogu da objasne ogromni rodni jaz koji smo uočili. Ovaj odeljak bavi se ispitivanjem razloga za neaktivnost među ženama. Preostali deo ovog dela predstavlja analizu kvalitativnih i kvantitativnih podataka iz: (1) samostalno iznetih razloga za neaktivnost u okviru ARS-a za 2012, (2) diskusije u fokus grupi sa ekonomski neaktivnim ženama koja je sprovedena u svrhu izrade ovog izveštaja (3) pogleda na karakteristike aktivnih u odnosu na neaktivne žene na Kosovu, i (4) regresione analize determinanti URS-a žena na osnovu kvantitativnih podataka proizašlih iz ARS-a za 2012. godinu.

Razlike između aktivnih i neaktivnih žena

Postoje određene jasne karakteristike koje ukazuju na razloge koji leže u neaktivnosti. Obrazovanje igra veću ulogu

u učešću radne snage kod žena nego što je to slučaj kod muškaraca, odnosno postoje markantne razlike u stopama učešća između žena sa različitim nivoima obrazovanja. Verovatnoća je skoro dva puta veća da će žene koje su završile visoko obrazovanje učestvovati na tržištu rada u poređenju sa onima čiji je najviši nivo obrazovanja srednje obrazovanje, dok će one koje su završile srednje obrazovanje imati pet puta veću verovatnoću da učestvuju na tržištu rada u poređenju sa onima sa osnovnim obrazovanjem. Ovaj rezultat dosledan je teorijskim očekivanjima: obrazovane žene imaju mnogobrojnije i bolje mogućnosti za zapošljavanje i samim tim imaju veći podsticaj da potraže posao.¹⁴ Ono što je interesantno, mnogo je veća verovatnoća da maturanti koji su završili srednje stručne škole učestvuju na tržištu rada u odnosu na maturante gimnazija, što odražava možda (relativno) veći broj mogućnosti za zapošljavanje dostupnih ovoj grupi.

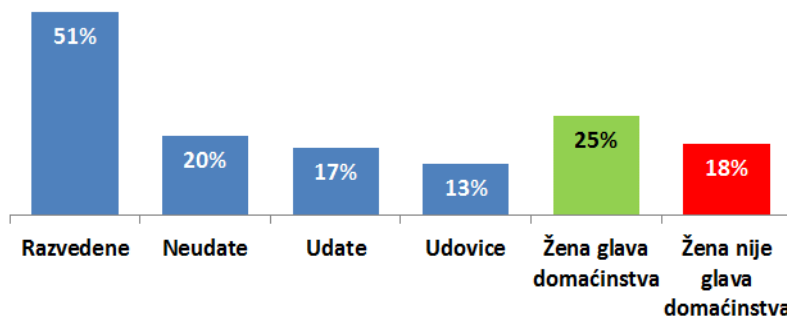
Privredna delatnost po nivou stečenog obrazovanja, po polu (Izvor: Proračuni načinjeni na osnovu ARS-a za 2012).

Daleko je verovatnije da će razvedene žene učestvovati na

tržištu rada u poređenju sa drugim ženama (grafikon u nastavku). Jedno potencijalno objašnjenje jeste da žene koje se oslanjaju samo na sebe imaju više životne troškove, posebno ukoliko imaju decu.¹⁵ Još jedan faktor može biti niži pritisak koji dolazi od šire porodice da bi se obeshrabrile da rade. “Faktor neophodnosti” takođe se potvrđuje većom verovatnoćom da žene koje su glave domaćinstava, budu ekonomski aktivne, iako ovaj rezultat treba uzeti obazrivo pošto je procenat žena koje su glave svojih domaćinstava u uzorku veoma mali da se može doći do konkluzivnih rezultata.

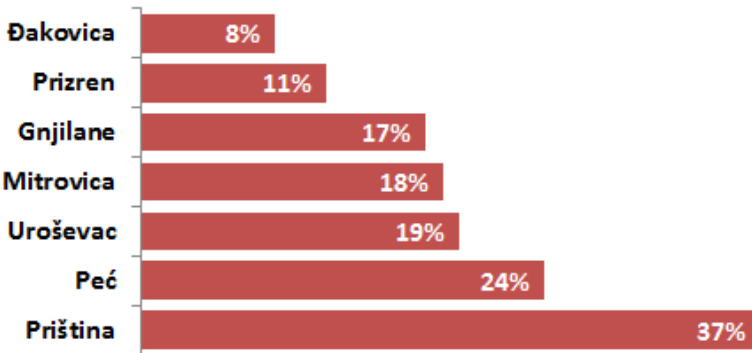
Privredna delatnost po bračnom statusu i efektu “glave domaćinstva”. Izvor: Proračuni zasnovani na ARS-u iz 2012.

Postoje upečatljive razlike u stopi učešća radne snage po oblasti prebivališta. Dva puta je veća verovatnoća da žene koje žive u gradskim područjima postanu ekonomski aktivne u poređenju sa onima koje žive u seoskim područjima (26% odnosno 13%). Takođe postoje očigledne regionalne razlike: Priština ima daleko najveću stopu učešća (37%), dok Prizren i Đakovica imaju najniže¹⁶ (grafikon u nastavku). Dok je razlika na relaciji selo-grad najverovatnije objašnjena kombinacijom faktora – npr. bolja infrastruktura (uključujući prevoznu infrastrukturu i ustanove za dnevnu brigu o deci) i kulturnim faktorima – malo je verovatno da

isti faktori utiču na široke regionalne razlike. Iste su najverovatnije objašnjive različitim mogućnostima za zapošljavanje koje postoje u različitim oblastima.¹⁷

Učešće radne snage po regionu. Izvor: Proračuni zasnovani na ARS-u iz 2012.

Posledično, imajući u vidu kulturne faktore, po svemu sudeći postoji korelacija sa etničkim razlikama, imajući u vidu malu zabeleženu razliku između Albanci i ne-Albanci¹⁸ (18% odnosno 21%) u smislu URS-a.

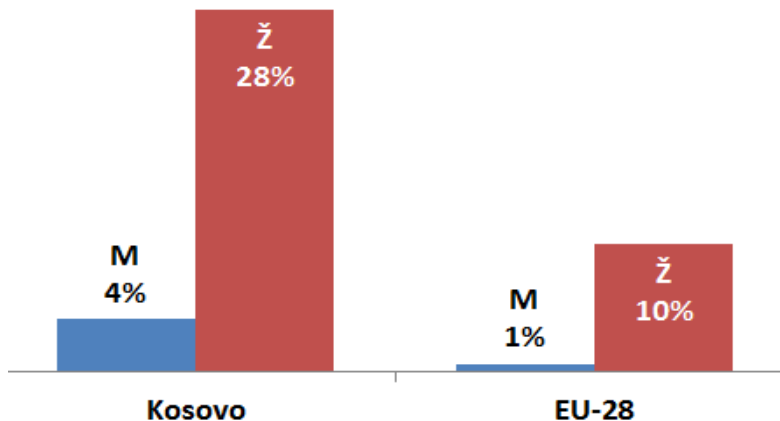
Iz perspektive politike, važno je istražiti da li socijalna pomoć utiče na učešće radne snage smanjenjem podsticaja pojedinca da potraži posao. Izgleda da je razlika prilično mala u apsolutnom smislu, sa time da je donekle veća verovatnoća da će korisnici socijalne pomoći učestvovati na tržištu rada u poređenju sa onima koji nisu korisnici socijalne pomoći (14% odnosno 18%). Ovo pitanje predmet je dalje analize u preostalom delu ovog dela.

Prvobitna analiza deskriptivnih podataka dobijenih iz ARS-a koji su predstavljeni u ovom odeljku razotkriva da postoje razlike između neaktivnih i aktivnih žena, uglavnom kada govorimo o obrazovanju, bračnom statusu i oblasti prebivališta. Ovi rezultati motivišu na rigorozniju analizu determinanti URS-a.

Samostalno izneti razlozi za neaktivnost

Prema podacima iz ARS-a za 2012. godinu, postoje izrazite razlike u samostalno iznetim razlozima za neaktivnost između žena i muškaraca na Kosovu. Ono što je razlika koja najviše upada u oči u tom smislu jeste razlika između udela žena i muškaraca koji iznose da imaju odgovornosti brige o deci ili druge lične/porodične odgovornosti kao razlog za njihovu neaktivnost (grafikon u nastavku). Podaci razotkrivaju da samo 0.1% neaktivnih muškaraca ističe da je razlog za to taj što moraju da se brinu o deci onespособljenih roditelja a dodatnih 4% navodi druge lične ili porodične odgovornosti. U puno navrata je relevantan procenat veći u slučaju žena, sa 9.5% odnosno 18.7%, što podrazumeva da su žene mnogo više angažovanije kada govorimo o brizi o porodici i drugim porodičnim odgovornostima.

Rodne razlike u neaktivnosti usled ličnih ili porodičnih odgovornosti, na Kosovu i u EU. Izvor: Proračuni zasnovani na ARS-u iz 2012 (KAS 2013)¹⁹

Gore predstavljen grafikon ukazuje da ni EU nije imuna na izražene rodne razlike u procentu neaktivnih pojedinaca koji

navode da nisu aktivni usled ličnih ili porodičnih odgovornosti (oko 10% žena starosti od 25-54 godine u poređenju sa samo 0.6% muškaraca).²⁰ Međutim, u slučaju EU, ovaj procenat mnogo je manji u poređenju sa Kosovom – što je takođe razumljivo imajući u vidu generalno nižu stopu neaktivnosti. Štaviše, postoje izražene razlike između pojedinačnih evropskih zemalja. Procenat žena starosti od 25-54 godine koje nisu aktivne usled ličnih ili porodičnih odgovornosti je zanemarljiv (manje od 5%) u zemljama kao što su Norveška, Danska i Švedska, dok je značajan u zemljama kao što su Turska, Malta, Makedonija (oko 50%, 30% odnosno 25%)²¹, iako Kosovo ozbiljno zaostaje čak i za onim zemljama na samom dnu lestvice u Evropi. Gore objašnjene rodne razlike koje preovlađuju na kosovskom tržištu rada po svemu sudeći pružaju snažne dokaze da društvene norme i to posebno stereotipne rodne uloge predstavljaju glavni faktor koji žene sa Kosova sprečava da stupe na tržište rada. Dokazi o uticaju društvenih normi takođe se mogu naći i u diskusiji u fokus grupi, koja je predstavljena u nastavku.

Diskusija u fokus grupi sa neaktivnim ženama preispitala je prvenstveno uticaj društvenih normi i drugih faktora kvalitativnije prirode. Sve učesnice fokus grupe istakle su da su voljne da rade, međutim nijedna od njih nije bila u aktivnoj potrazi za poslom, što potvrđuje visoka stopa neaktivnosti proizašla iz ARS-a. Većina učesnica nikada nije tragala za poslom. Objašnjenja pružena za ovu neaktivnost bila su raznolika i to u rasponu od porodičnih odgovornosti, zdravstvenih razloga, nedostatka informacija o slobodnim radnim mestima, obeshrabrenosti nakon neuspelih pokušaja da pronadu radno mesto, nedostatka poslova u blizini itd. Većina žena nisu registrovane pri javnim zavodima za zapošljavanje niti su čak bile upoznate sa uslugama koje ove službe pružaju.

Učesnice su iznele da smatraju da je mnogo verovatnije da se žene koje žive u seoskim područjima suočavaju sa preprekama u potrazi za poslom, posebno ukoliko žive u domaćinstvima sa članovima svoje šire porodice (odnosno domaćinstva u kojima živi više od jedne uže porodice). Što je veće domaćinstvo, time je veći teret kojima su izložene žene i samim tim manja verovatnoća da će biti zaposlene (ovo pitanje razmatra se u narednom delu).

Diskriminacija je pomenuta kao jedna od zabrinutosti za zapošljavanje žena u privatnom sektoru. Dve učesnice (od ukupno osam) koje su se prijavile za posao puno puta istakle su da se u privatnom sektoru ustručavaju da zaposle žene zbog porodijskog odsustva i nedostatka fleksibilnosti. Dostupnost i pristupačnost usluga za brigu o deci takođe je navođena kao važan faktor u odlukama žena da li da učestvuju na tržištu rada, posebno ukoliko nema dostupnih obdaništa u blizini njihovih mesta prebivališta. Međutim, čak i u slučajevima u kojima su obdaništa dostupna, žene koje nisu bile visoko obrazovane i koje su imale male mogućnosti za zaradu, smatrale su da ih ne mogu priuštiti.

Kada govorimo o vrsti posla koje bi obavljale, obrazovanije žene rekle su da bi volele da imaju stručne poslove u njihovom fahu, dok su žene sa završenim osnovnim obrazovanjem uobičajeno navodile poslove čistačica i dadilja. Minimalna prihvatljiva plata za većinu žena u fokus grupi iznosila je 150 evra neto, nakon što se podmiri prevoznih troškovi. Iz diskusija je postalo očigledno da što je viši životni standard domaćinstva, time je veća minimalna plata, odnosno minimalac za koji bi osoba bila voljna da radi. Za žene u seoskim područjima, bavljenje zemljoradnjom u egzistencijalnu svrhu ne predstavlja prepreku da se zaposle, pošto zemljoradnja nije stalna aktivnost i može se obavljati u kombinaciji sa nekim drugim poslom.

Iako nijedna od učesnica u fokus grupi ne prima socijalnu pomoć, istakle su da primanje socijalne pomoći ne bi bilo faktor koji bi uticao na njihovu odluku o tome da li da učestvuju na tržištu rada ili ne, pošto su isplate socijalne pomoći vrlo male (razmotrene u narednom odeljku).

Profil učešća: Regresiona analiza

Po predstavljaju deskriptivnih statističkih podataka i kvalitativnih dokaza o razlozima za neaktivnost u prvom delu ovog **izveštaja**, usledila je striktnija kvantitativna analiza determinanti URS žena na Kosovu, na osnovu podataka iz ARS-a koji su predstavljeni u nastavku. Ova tabela pojednostavljena je zarad **opšteg interesa, dok Prilog B pruža podrobnije informacije** o Probit modelu i tačnim merenjima uticaja.

Determinante učešća žena u radnoj snazi

Eksplanatorne varijable	Uticaj
Starosna dob	pozitivan
Starosna dob na kvadrat	negativan
Udate	negativan
Udovice/razvedene	negativan
Ne-Albanke	pozitivan
Glava domaćinstva	pozitivan
Neobrazovane	negativan
Osnovno obrazovanje	negativan
Srednje obrazovanje	negativan
Seosko područje	negativan
Đakovica	negativan
Gnjilane	negativan
Mitrovica	beznačajan
Peć	pozitivan
Prizren	negativan

Uroševac	beznačajan
Socijalna pomoć	beznačajan
Broj dece mlađe od 5 godina starosti	beznačajan
Broj zaposlenih članova domaćinstva	pozitivan
Veličina domaćinstva	negativan
Broj staraca (65+)	negativan
Ustanove za brigu o deci	pozitivan

Rezultati prethodno navedene analize sugerišu da je više verovatno da obrazovanije žene učestvuju na tržištu rada. Manje je verovatno da žene koje su završile samo osnovno obrazovanje učestvuju u radnoj snazi (za 34%) u poređenju sa ženama sa visokim obrazovanjem. Ovakav zaključak je za očekivati, pošto obrazovanije žene imaju veću moć zarade i samim tim ostanak ovih žena kod kuće nosi sa sobom i veći trošak u smislu mogućnosti.²²

Došlo se do zaključka da se učešće žena na tržištu rada povećava do 40. godine, nakon čega počinje da opada. Dokazi iz drugih zemalja takođe sugerišu da postoji vrhunac kada govorimo o starosnoj dobi, koji se objašnjava tendencijom žena da privremeno napuste tržište rada u vreme kada dobiju decu.²³ U slučaju Kosova, ovaj vrhunac u smislu njihovog godišta može takođe biti vođen manjim mogućnostima za zapošljavanje žena u tom dobu: kako žene dostižu određenu starosnu dob – posebno ukoliko nemaju nikakvo radno iskustvo – nakon toga im je još teže da pronađu posao te se samim tim obeshrabruju i prestaju da tragaju za poslom. Deskriptivni statistički podaci iz ARS-a sugerišu da URS opada sa 21.9% za žene dobi od 40-44 godine na samo 10.4% za žene dobi od 55-59 godina.

U poređenju sa neudatim ženama, manja je verovatnoća da udate žene i udovice budu aktivno angažovane na tržištu rada, za 10% odnosno 5.5%. Ovaj zaključak najverovatnije se objašnjava većim teretom na plećima ove dve grupe u

smislu brige o deci i domaćinstvu. Verovatnoća je veća da žene na čelu svojih domaćinstava budu deo radne snage za 6.3% više u odnosu na one koje nisu. Ova razlika najverovatnije se objašnjava većim finansijskim teretom koje žene kao glave svojih domaćinstava moraju da ponesu, i samim tim jačim podsticajem da potraže posao.

Manje je verovatno da žene iz većih domaćinstava učestvuju na tržištu rada. Svaki dodatni član domaćinstva smanjuje verovatnoću da žena bude ekonomski aktivna za 1.2% - što je najverovatnije objašnjeno dodatnim teretom u kući u smislu brige o deci i većim prihodom koji može ostvariti veća porodica.²⁴

Dosledno zaključcima proizašlim iz diskusije u fokus grupi, dostupnost i trošak brige o deci utiču na odluku žene da li da stupi na tržište rada. Više je verovatno da će žene koje žive u opštinama koje imaju veći broj javnih²⁵ ustanova za dnevnu brigu o deci učestvovati na tržištu rada.²⁶

Regionalne i razlike na relaciji grad/selo na koje je ukazano u deskriptivnim statistikama potvrđuju se rezultatima regresione analize. Utvrđeno je da postoji značajno manja verovatnoća da žene u Đakovici, Gnjilanu i Prizrenu budu ekonomski aktivne za 7%, 3.4% odnosno 3.4%, u poređenju sa ženama iz Prištine, koje sa druge strane premašuje Peć (9.5%). Ove regionalne razlike najverovatnije odražavaju pre svega različite uslove koji preovlađuju na tržištu rada, odnosno nivo i kvalitet dostupnih mogućnosti za zapošljavanje.

Rezultati sugerišu da je manje verovatno da žene koje žive u seoskim područjima učestvuju na tržištu rada u poređenju sa ženama koje žive u gradskim područjima. Razlika od 12.3% može se objasniti kombinacijom razlika u (prevoznj) infrastrukturi, mogućnostima za zapošljavanje i kulturnim faktorima. Dalji dokazi koji su dosledni kulturnim faktorima, a koji predvode URS žena proizilaze iz uporedbe

izvršene po osnovu etničkog porekla, u skladu sa kojom je verovatnoća mnogo veća da žene iz nealbanskih zajednica (odnosno srpske, turske, romske, egipatske, goranske, aškalijske itd.) učestvuju na tržištu rada u poređenju sa Albancima (za oko 5.6%).

Utvrđeno je da je verovatnoća veća da žene sa većim brojem zaposlenih rođaka budu aktivne na tržištu rada. Imati zaposlenog dodatnog člana domaćinstva povećava verovatnoću da žena bude ekonomski aktivna za oko 6%. Imajući u vidu malu veličinu zemlje i klijentelističku (i nepotističku) prirodu praksi zapošljavanja, žene sa većim brojem zaposlenih članova domaćinstva mogu raspolagati preciznim i opsežnim informacijama o sadašnjim i predstojećim mogućnostima za zapošljavanje.

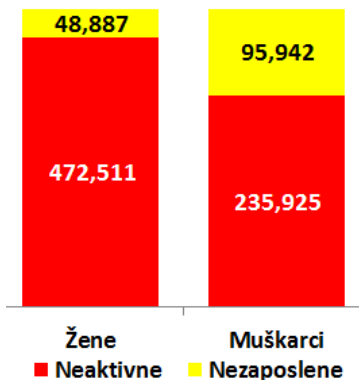
Rezultati ne sugerišu da primanje socijalne pomoći umanjuje podsticaj jednog pojedinca da potraži posao. Ovaj rezultat je možda i za očekivati imajući u vidu da su kriterijumi podobnosti za datu šemu striktni i da je nivo dobijene pomoći nizak i da nije retko da korisnici rade neformalno i ostaju i dalje u ovoj šemi.

Analiza u ovom odeljku ilustruje da na učešće žena utiče niz pojedinačnih i karakteristika domaćinstava: starosna dob, obrazovanje, bračni status, činjenica da je osoba na čelu svog domaćinstva, etničko poreklo, oblast prebivališta, veličina domaćinstva i da li su drugi članovi domaćinstva zaposleni. Međutim, postoje takođe drugi faktori izvan pojedinca/domaćinstva koji utiču na URS žena, kao što je postojanje i vrsta mogućnosti za zapošljavanje, očekivana plata, postojanje pristupačnih usluga brige o deci i posebno u privatnom sektoru, diskriminacija na tržištu rada (koja se sa druge strane barem delimično odnosi na trudničko i porodijsko odsustvo).

Verovatan efekat po privredni rast?

Pregled literature pokazao je da je povećavanje URS žena povezivano sa većim privrednim rastom u drugim zemljama a predstavljeni statistički podaci pokazali su da postoji velika količina neiskorišćene ženske radne snage na Kosovu. Grafikon koji sledi u nastavku predstavlja strukturu neiskorišćene radne snage na Kosovu (odnosno neaktivne ili nezaposlene) prema polu i statusu na tržištu rada. Žene sačinjavaju 61% (521,398 od 853,265) neiskorišćenih dostupnih radno sposobnih pojedinaca (neaktivni i nezaposleni). Broj neaktivnih žena dva puta je veći u odnosu na broj neaktivnih muškaraca, skoro tri puta veći u odnosu na sadašnji broj zaposlenih pojedinaca (338,364 u 2013), i više od tri puta veći u odnosu na trenutno aktivne, ali nezaposlene, pojedince.

Neiskorišćena radna snaga po polu, 2013. Izvor: ARS 2013 (KAS, 2014)²⁷

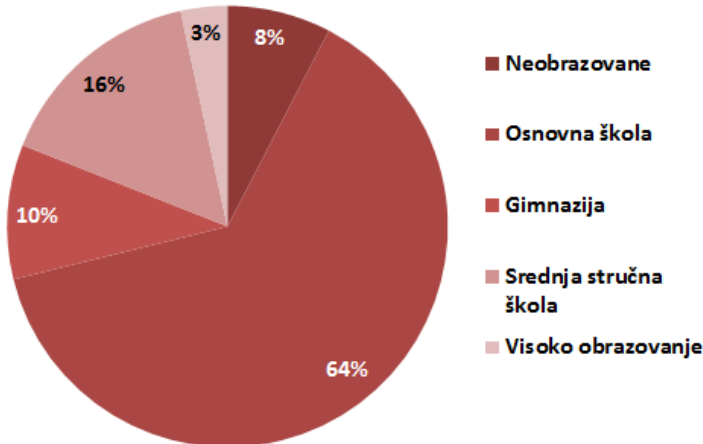
Dostizanje stope URS žena koja je jednaka proseku stope evropskih privreda u tranziciji²⁸ (48.8%) pretočilo bi se u dodatnih 166,130 žena na kosovskom tržištu rada, odnosno 50% trenutno zaposlenih lica. Pogodnosti aktiviranja (dela) ovog neiskorišćenog radnog potencijala bile bi mnogostruke:

- Zapošljavanje ove neiskorišćene radne snage u privrednim delatnostima doprinelo bi BDP-u zemlje, a da neminovno ne bi povećalo nivo produktivnosti, kao što to sugeriše iskustvo iz drugih zemalja.

- Čak i aktiviranje jednog dela neaktivnih žena – bez toga da one budu odmah zaposlene – moglo bi biti korisno pošto bi izvršilo pritisak na tržište rada i smanjilo tržišnu platu. Ovo bi sa druge strane moglo povećati voljnost firmi/domaćinstava da zaposle više radnika i povećalo bi konkurentnost (plata) zemlje u regionu (što bi dalje doprinelo povećanjima u zapošljavanju).
- Aktiviranje žena može proizvesti mnogostruke efekte. Naime, kada bi bio zaposlen veći broj žena (sa relativno nižim kvalifikacijama) u oblastima kao što su usluge domaćinstva ili briga o deci, ovo bi omogućilo drugim ženama (sa relativno višim kvalifikacijama) da rade van svoje kuće, time povećavajući efikasnost dodele poslova u celokupnoj privredi.

Pored razloga koji leže u osnovi neaktivnosti žena na tržištu rada, koji su opsežno analizirani u prvom delu izveštaja, povećavanje URS-a zahteva poznavanje nivoa veština neaktivnih žena. Ukoliko pogledamo strukturu neaktivnih žena na Kosovu možemo uočiti da je skoro dve trećine ovih žena završilo samo osnovno obrazovanje, dok je još jedna četvrtina završila srednje obrazovanje (grafikon u nastavku). Ova struktura sugerise da mnoge od neaktivnih žena nemaju potreban nivo i/ili vrstu veština koje bi im omogućile da pronađu posao i da bi im samim tim koristilo (dalje) tržišno relevantno obrazovanje ili stručno usavršavanje.

Obrazovni nivo neaktivnih žena. Izvor: Proračuni zasnovani na ARS-u iz 2012.

Bilo kakav pokušaj da se poveća aktiviranost/zapošljavanje žena na kratak rok treba uzeti u obzir broj poslova koje će stvoriti bilo kakva intervencija u domenu politike, kao i rodnu strukturu pojedinaca koji bi najverovatnije bili zaposleni. Naime, relativno intenzivni radni sektori i oni koji **imaju tendenciju da zapošljavaju više žena**— npr. poljoprivreda, prehrambena i tekstilna industrija— mogu biti ciljne grupe ovih intervencija ukoliko se posebno bude zahtevalo zapošljavanje žena.

Statistike predstavljene ranije u ovom izveštaju pokazale su da su, u poređenju sa muškarcima, žene na Kosovu skoncentrisanije u javnom sektoru. Imajući u vidu da se **ubuduće može očekivati značajan porast u poslovima u privatnom sektoru**, od posebne je važnosti da se **podstakne angažovanje žena u privatnom sektoru**. Ovo se može postići putem nekoliko mera politike (uvođenje očinskog odsustva) i **nuđenjem programa za usavršavanje preduzetničkih**

veština (i subvencija za pokretanje **preduzeća**) posebno prilagođenih ženama.

Još jedan aspekt problema URS žena koji treba imati u vidu jeste da spremnost žena da učestvuju na tržištu rada ponekada izgleda manja od spremnosti muškaraca usled činjenice da su one (bukvalno **isključivo**) odgovorne da se brinu o deci i **domaćinstvu**.²⁹ **Poboljšavanje pristupa pristupačnoj i visokokvalitetnoj brizi o deci neophodno je** kako bi se iskorenile rodne razlike u URS-u, iako su one nedovoljne kao usamljene mere politike. Ovo se **može postići** samo kombinacijom ovih **kratkoročnih intervencija u domenu politike sa dugoročnom promenom u kulturnim normama**.

Prilog A: Glavne definicije ARS-a

1. **Radno sposobno stanovništvo**: sačinjeno od ljudi od 15-64 godine starosti.

2. **Radna snaga** sastavljena od onih koji su zaposleni i onih koji su nezaposleni, u skladu sa striktnim definicijama datim u nastavku. Neaktivna lica ne smatraju se delom radne snage.

2.1 **Zaposleni**: Ljudi starosti od 15-64 godine koji su tokom referentne nedelje obavljali određeni rad za nadnicu ili platu, ili su ostvarili profit ili porodičnu korist, u gotovini ili u naturi ili su privremeno odsustvovali sa svojih poslova.

2.2 **Nezaposleni**: Ljudi starosti od 15-64 godine koji su tokom referentne nedelje bili: bez posla, što znači da nisu bili u plaćenom radnom odnosu ili samozaposleni; i da su trenutno dostupni da rade, odnosno da su bili na raspolaganju za plaćeno zapošljavanje ili samozapošljavanje u roku od dve nedelje; i da tragaju za poslom, odnosno da su preduzeli posebne korake u prethodne četiri nedelje da potraže plaćeno zaposlenje ili samo-zaposlenje.

3. **Neaktivni**: Ljudi starosti od 15-64 godine koji nisu ni zaposleni niti nezaposleni tokom referentnog perioda. Isti sačinjavaju onaj deo radno sposobnog stanovništva jedne zemlje koji nije ni zaposlen niti nezaposlen. Kada se uzmu zajedno, stopa neaktivnosti i stopa učešća radne snage imaju zbir od 100 procenata.

3.1 **Obeshrabreni radnici** su ljudi bez posla koji su trenutno na raspolaganju da rade ali su odustali od potrage za poslom pošto veruju da ne mogu da pronađu posao. Oni su uključeni u kategoriju neaktivnih.

4. Srazmera zaposlenosti-naspram-stanovništva, takođe poznata kao **stopa zaposlenosti**, predstavlja procenat radno sposobnog stanovništva jedne zemlje koje je zaposleno.

5. **Stopa nezaposlenosti** predstavlja procenat radne snage koja nije zaposlena. Upravo radna snaga **služi kao** osnova za ovaj pokazatelj, a ne radno sposobno stanovništvo.

Prilog B: Probit model i rezultati

Pozivajući se na prethodnu literaturu i posebne stručne informacije o kosovskom tržištu rada dobijene iz ARS-a i u diskusijama u fokus grupama sa neaktivnim ženama, predviđen je Probit model čija je svrha bila da analizira uslovni probabilitet učešća žena na tržištu rada, kontrolisanjem niza različitih karakteristika u vezi sa pojedincima, domaćinstvima i nivoom stanovanja. Ova analiza URS-a koristi podatke iz ARS-a za 2012. godinu. Pod-uzorak od interesa za ovu studiju sačinjen je od radno sposobnih žena starosti od 15-64 godine. Ovaj pod-uzorak sačinjen je od 18,472 žene.

Zavisna varijabla u ovoj analizi jeste varijabla kategorije koja ukazuje na učešće radne snage (odnosno da li žena radi ili je u aktivnoj potrazi za poslom). Predstavljeni rezultati pozivaju se na prosečne efekte svake varijable, dok istovremeno proveravaju efekat svih drugih faktora uključenih u ovaj model. Na primer, efekat braka odnosi se na efekat braka na URS žena sa inače istim karakteristikama (ista starosna dob, obrazovanje, etničko poreklo, oblast prebivališta itd.). Tabela koja sledi u nastavku pruža definiciju varijabli upotrebljenih u svrhu ove analize.

Definicije varijabli

Zavisna varijabla
Pokazatelj URS (IV =1 ukoliko je lice zaposleno ili nezaposleno i u potrazi za poslom=aktivno, 0 u suprotnom=neaktivno)
Eksplanatorne varijable
Veličina domaćinstva
Starosna dob (u godinama)
Starosna dob na kvadrat
Obrazovanje (4 indikator-varijable i više obrazovanje kao referentna kategorija)

Bračni status (IV, neudata=1; udata, udovica=0)
Etničko poreklo (IV, ne-albansko=0, 1 drugo)
Broj članova domaćinstva u radnom odnosu
Broj dece mlađe od 5 godina
Broj dece mlađe od 18 godina
Broj starijih članova domaćinstva
Seoski/gradski –(seoski=1, 0 gradski)
Regionalne indikator-varijable (referentna kategorija = Priština)
Socijalna pomoć (=1 ukoliko žena živi u domaćinstvu koje prima socijalnu pomoć; 0 drugo)
Glava domaćinstva (1 ukoliko je žena glava domaćinstva; 0 drugo)
Broj javnih ustanova za brigu o deci na svakih 1000 dece mlađih od 5 godina

Probit rezultati

Eksplanatorne varijable	dy/dx		z	P> z 	Uticaj u pp.
Starosna dob	0.036	***	20.82	0.000	3.6
Starosna dob na kvadrat	-0.0005	***	-20.37	0.000	0.0
Udate (IV)	-0.100	***	-9.43	0.000	-10.0
Udovice/razvedene (IV)	-0.055	***	-3.49	0.000	-5.5
Ne-albanska (IV)	0.056	***	4.01	0.000	5.6

Glava domaćinstva (IV)	0.063	*	1.75	0.081	6.3
Neobrazovane (IV)	-0.125	***	28.53	0.000	-12.5
Osnovno obrazovanje (IV)	-0.338	***	24.88	0.000	-33.8
Srednje obrazovanje (IV)	-0.123	***	16.87	0.000	-12.3
Seosko područje (IV)	-0.011	*	-1.66	0.096	-1.1
Đakovica (IV)	-0.070	***	-10.5	0.000	-7.0
Gnjilane (IV)	-0.034	***	-3.82	0.000	-3.4
Mitrovica (IV)	0.011		0.92	0.356	1.1
Peć (IV)	0.095	***	6.76	0.000	9.5
Prizren (IV)	-0.034	***	-3.71	0.000	-3.4
Uroševac (IV)	0.003		0.23	0.822	0.3
Socijalna pomoć (IV)	0.007		0.25	0.806	0.7
Broj dece mlađe od	-0.006		-1.39	0.166	-0.6

Neuključivanje žena na tržište rada nije samo pitanje rodne ravnopravnosti već i glavna prepreka po razvoj

5 godina					
Broj zaposlenih članova domaćinstva	0.061	***	22.46	0.000	6.1
Veličina domaćinstva	-0.012	***	- 10.02	0.000	-1.2
Broj staraca (65+)	-0.002		-1.01	0.310	-0.2
Ustanove za brigu o deci	0.012	*	1.63	0.103	1.2
* dy/dx je za diskretnu promenu indikator- varijable sa 0 na 1					
IV: Indikator- varijable					

Završne note

¹ Oxfam. (2014). The G20 and Gender Inequality: How the G20 can advance women's rights in employment, social protection, and fiscal policies." Briefing Paper. <http://www.oxfam.org>.

² Vidi Svetska banka. (2012). Gender Equality and Development. World Development Companion Report. <http://siteresources.worldbank.org>.

³ Losses are estimated for a particular year for each country and can thus be interpreted as a one-off increase in GDP if gender gaps were to be removed. The graph was developed by the IMF using source estimates by Cuberes and Teignier (2014). Talley, Ian. 23 February 2015. 'Insidious Conspiracy' Against Women Costs Economies Up to 30% of GDP, Says IMF Chief. The Wall Street Journal. <http://goo.gl/4kY4Fd>.

⁴ Olivetti. (2012). The Female Labor Force and Long-run Development: The American Experience in Comparative Perspective." **Human Capital in History: The American Record** Conference. Cambridge, MA. Dec 2012.

⁵ Boserup. E. (1970). **Women's Role in Economic Development**. New York: St Martin's Press.

⁶ Tam. (2011). A U-shaped female labor participation with economic development: Some panel data evidence." *Economics Letters*, Vol. 110, str. 140-142.

⁷ Oxfam. (2014). The G20 and Gender Inequality: How the G20 can advance women's rights in employment, social protection, and fiscal policies." Briefing Paper.

⁸ Cavalcanti and Tavares. (2007). "The Output Costs of Gender Discrimination: A Model-Based Macroeconomic Estimate." Mimeograph, University of Lisbon.

⁹ Esteve-Volart (2004). Gender Discrimination and Growth:

Theory and Evidence from India.” STICERD Discussion Papers DEDPS42, London School of Economics.

¹⁰ **Lawson. (2008). Women Hold Up Half the Sky.”** Goldman Sachs Economic Research.

¹¹ Kosovska agencija za statistiku. Rezultati Ankete o radnoj snazi za 2013. Jul 2014. Dostupni na: https://ask.rks.gov.net/ENG/publikimet/doc_details/1174-results-of-the-kosovo-2013-labour-force-survey (kojima je poslednji put pristupljeno 6. oktobra 2014).

¹² Baza podataka Pokazatelja svetskog razvoja. Dostupni na: <http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators#> (kojima je poslednji put pristupljeno 6. oktobra 2014).

¹³ Kosovska agencija za statistiku. Rezultati Ankete o radnoj snazi za 2012. Septembar 2013. Dostupni na: https://ask.rks.gov.net/ENG/publikimet/doc_download/1108-results-of-the-kosovo-2012-labour-force-survey (kojima je poslednji put pristupljeno 6. oktobra 2014). Imajte u vidu da ove cifre predstavljaju **udeo** u ukupnom broju radnih mesta po polu, dok, **kao što je objašnjeno u prethodnom odeljku, glavne razlike postoje u smislu nivoa/stopa** zaposlenosti.

¹⁴ **Međutim, imajte u vidu da je ovo najverovatnije rezultat suštinskih razlika u karakteristikama u ove dve grupe: odnosno žene koje nameravaju da rade najverovatnije će steći više nivoa obrazovanja, bez obzira na to šta predvodi njihove namere, odnosno mogu biti pametnije i/ili ambicioznije ili da potiču iz sredina u kojima je rad žena van kuće prihvatljiviji/poželjniji.**

¹⁵ **Mnogo je verovatnije, sa druge strane, da se podrže druge grupe: samohrane žene od strane njihovih porodica, žene u braku od strane njihovih supruga i udovice od muževljeve porodice.**

¹⁶ Regionalne cifre mogu se smatrati **indikativnim** pošto ARS nije reprezentativan na opštinskom/regionalnom nivou.

¹⁷ Npr. Đakovica koja sada ima najnižu stopu URS žena bila je relativno industrijalizovani grad, sa relativno visokim stopama zaposlenosti kako muškaraca tako i žena tokom socijalističkog perioda.

¹⁸ Ne-Albanci u ovom slučaju obuhvataju sve kosovske manjine, odnosno srpsku, tursku, romsku, egipatsku, goransku i aškalijsku itd.

¹⁹ Kosovska agencija za statistiku. Rezultati Ankete o radnoj snazi za 2012. Septembar 2013. Dostupni na: https://ask.rks.gov.net/ENG/publikimet/doc_download/1108-results-of-the-kosovo-2012-labour-force-survey (kojima je poslednji put pristupljeno 6. oktobra 2014).

²⁰ Eurostat. Ljudi van tržišta rada. Jul 2014. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/People_outside_the_labour_market (kome je poslednji put pristupljeno 6. oktobra 2014).

²¹ Treba istaći da je među neaktivnim ženama, procenat žena koje nisu aktivne usled ličnih ili porodičnih odgovornosti na Kosovu sličan Malti i Makedoniji. Nezavisno od toga, Kosovo ima višu stopu neaktivnosti u odnosu na ove zemlje uopšteno.

²² Vidi, na primer, Pagani and Mareni (2008). The Labor Market Participation of Sandwich Generation Italian Women. *Journal of Family and Economic Issues*, vol. 29, no. 3, str. 427-444.

²³ Vidi, na primer, Narayana and Shongwe (2010). Determinants of Female Labor Force Participation in the Agricultural Sector of Swaziland. *The IUP Journal of Agricultural Economics*, vol. 4, no. 1&2, str. 83-108.

²⁴ Potencijalan efekat broja starijih pojedinaca u domaćinstvu takođe je istražen, pod pretpostavkom da njihovo prisustvo može nametnuti ženama dodatne odgovornosti brige o njima. Međutim, utvrđeno je da efekat ove varijable nije značajan.

²⁵ Razlog da se proveravaju samo javne institucije jeste to što su

pristupačnije i manje vođene potražnjom (i samim tim verovatnije je da u tom odnosu postoji i obratna uzročnost). Ova varijabla meri se kao broj javnih ustanova za brigu o deci na svakih 1,000 dece uzrasta od 0-4 godine u jednoj opštini.

²⁶ Takođe je istražen efekat broj dece mlađe od 5 godina u domaćinstvu, očekujući negativan efekat ove varijable. Vidi, na primer, Euwals, Knoef and van Vuuren (2011). The Trend in Female Labour Force Participation: What Can Be Expected for the Future? Empirical Economics, vol. 40, no. 3, str. 729-753. Međutim, utvrđeno je da ova varijabla ne utiče na URS žena. Razlog za to je način na koji se ova varijabla meri, označavajući broj dece mlađe od 5 godina u domaćinstvu, pošto nije bilo moguće identifikovati broj dece za svaku radno sposobnu ženu.

²⁷ Kosovska agencija za statistiku. Rezultati Ankete o radnoj snazi za 2013. Jul 2014. Dostupni na: https://ask.rks.gov.net/ENG/publikimet/doc_details/1174-results-of-the-kosovo-2013-labour-force-survey (kojima je poslednji put pristupljeno 6. oktobra 2014).

²⁸ Proračuni autora zasnivaju na podacima iz baze podataka Pokazatelja svetskog razvoja. Dostupni na: <http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators#> (kojima je poslednji put pristupljeno 6. oktobra 2014).

²⁹ Procenat onih koji su ekonomski neaktivni koji su obeshrabreni da potraže posao, što može da bude još jedan način da se predstavi njihova spremnost za rad, slična je duž polova.

Katalogimi në botim – **(CIP)**

Biblioteka Kombëtare e Kosovës “Pjetër Bogdani”

331.5-055.2(496.51)(047)

305-055.2(496.51)(047)

Koliko košta patrijarhat : neključivanje žena na tržište rada nije samo pitanje rodne **ravnopravnosti već i glavna** prepreka po razvoj / Pripredili Ardiana Gashi, Artane Rizvanolli. - Prishtinë : Demokraci për zhvillim, 2015. – 34 f. ; ilustr. me ngjyra, 21 cm. – (Zvirka : Javni Interes ; 5)

Predgovor : f. 6-7

1.Gashi, Ardiana 2. Rizvanolli, Artane

ISBN 978-9951-608-32-9

Demokratija za razvoj (D4D) je istraživački institut osnovan 2010. godine od strane iskusnih i dobro kvalifikovanih pojedinaca i priključili uverenju da je demokratija preduslov za razvoj. Osnivači instituta D4D veruju da je demokratija sredstvo i cilj za razvoj i posvećeni su istraživanju u uključivanje šire zajednice ka postizanju ovog cilja.

Misija D4D je da utiče na razvoj javnih politika ciljem da se ubrza socio-ekonomski razvoj Kosova, poboljšati upravljanje i jačanje demokratske kulture u zemlji.

Za više informacija o aktivnostima D4D posetite naš sajt: www.d4d-ks.org.

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG

ISBN 978-9951-608-32-9

9 789951 608329